

ŠTA SAM SHVATIO

Dragoljub Heraković

Nakon pet meseci istrage i fizičkog i psihičkog mučenja, moja volja za daljim otporom bila je slomljena. Izborio sam se da ne padnem pod sudsku presudu, ali ne i kvalifikacije da sam informbirovac. To mi tada nije smetalo i nisam insistirao da moje suprotstavljanje partijskoj politici ne svedu pod krilo Informbiroa. Mađa nisam priznavao da sam se izjasnio za rezoluciju IB-a, objektivno sam priznavao da je moja opoziciona delatnost sinhronizovana sa napadom IB-a na politiku KPJ i da u mojoj kritici postojećeg stanja ima »elementa na koje se poziva rezolucija IB-a«.

Ja sam u svojoj kritici postojećeg stanja u unutrašnjosti zemlje išao dotle da sam rekao da rukovodstvo zemlje na čelu sa Titom mora da menja unutrašnju politiku KPJ, a ako to ne učini — onda treba da podnese ostavku, što je i Informbiro u svojoj osudi naznačio, pozivajući članstvo KPJ na akciju za menjanje rukovodstva KPJ, naročito Tita, Rankovića, Kardelja i Đilasa.

Tako sam se ja objektivno našao u istom kolu sa Informbiroom i još pre nego što je Informbiro i doneo rezoluciju kojom se osuđuje politika rukovodstva KPJ. To nisam uspeo da razdvojim i da sačekam, da budem strpljiv, da partija sama razreši protivrečnosti u razvoju. Kada su mi na saslušanju rekli »Bez obzira što se nisi izjasnio za rezoluciju IB-a, ti si za nas — zbog suprotstavljanja partiji peta kolona i izdajnik, ti si informbirovac«, ja sam to prihvatio i nisam se toga odricao. I da jesam, malo bi bilo koristi od toga odricanja, jer za nijansiranje politike i stavova pojedinih članova KPJ nisu imali sluha ni političari u komisijama a kamoli policija, koja deluje kao sila u državi.

Nikada u svom delovanju nisam vređao i napadao Tita, nisam mu osporavao zasluge u ratu i na učvršćenju partije, ali sam bio protiv toga da se u razvoju stvaraju megalomanski planovi i putem sile sprovedu u život. Da toga nije bilo, ja se nikada ne bih našao u poziciji opozicionara i frakcionasa, a kasnije ne bih imao kvalifikaciju izdajnika na Golom otoku.

Par dana pred polazak za Pančevo i Goli otok, našao sam se u šetnji ispred Toze Stamatovića, koji je pre mesec dana uhapšen, a pre dva meseca došao sa Golog otoka. Pitao sam ga: — Reci mi sve: kako je na Golom otoku i kako se postupasa zatvorenici.

Toza mi je rekao da je teško dok se ne stigne na Otok, a posle se može izdržati. Rekao mi je i da se prilikom izlaska iz voza pravi špalir i da službenici UDB-e tuku zatvorenike. Tako sam imao delimičnu predstavu o stanju na Golom otoku. Međutim, ono što sam doživeo prilikom dolaska tamo prevazilazilo je tu predstavu. Ili su uslovi pooštreni ili se Toza plašio da mi kaže istinu.

Kada smo, nakon dvadeset dana provedenih u pančevačkom zatvoru, kao prihvatnoj stanici, vozom transportovani do luke Bakar kod Zadra, našli smo se u uslovima koji se nisu uklopili ni u kakve ljudske misli i šeme. Još u Pančevu sam od Milenka Džića čuo da je to tako. On je bio iz Zrenjanina. Za vreme rata, kao skojevac, 1942. godine, pridružio se Crvenoj armiji na istočnom frontu. Pobegao je sa kovanja rovova, gde su ga mađarski fašisti oterali kao komunistu i 1944. godine bačen je padobranom u Slovačku. Tamo je sa dva bošljevika organizovao ustanak.

Od njega sam čuo da treba držati jezik za zubima, da među nama ima cinkaroša i da je Goli otok strahota. Rekao mi je da on neće izvući živu glavu, da je mnogo mučen — bio je sav plav, u modricama — da UDB-a traži od njega da prizna da je agent NKVD-a i da radi za obaveštajnu službu Crvene armije. Rekao mi je:

— Bio sam partizan, borio sam se u Crvenoj armiji i u Crvenoj armiji i u Slovačkoj, ali agent nisam. Ne veruju mi. Tebi kažem: čuvaj se!

Pošto je Dožić imao više iskustva, ja sam ga poslušao i u zatvoru sam razgovarao samo sa mojim stricem krstom. Nas dvojica smo bili povezani žicom — on za desnu, ja za levu ruku. U hodniku zatvora, nakon vezivanja, pripadnik UDB-e nam je pročitao osudu po kojoj smo došli. Obojica smo dobili po dve godine popravnog rada na Golom otoku.

Kada smo krenuli iz Beograda, ja sam Krsti ispričao u vozu da mi je Toza rekao da od voza do broda u luci UDB-a sa svojim ljudima pravi špalir i da biju, da mi je Dožić to potvrdio i da bi trebalo da se odvezemo kako bi bili slobodni za bežanje. Krsta nije pristao nije verovao Tozinim pričama, a i plašio seda nas ne biju zbog toga što smo se odrešili. Petog decembra 1950.

godine, uveče, našli smo se u bakarskoj luci. Prevoženi smo kao stoka u marvenim vagonima. Kada se voz zaustavio, čuli smo fijuk vetra i krupne kapi koje kako udaraju o daške vagona.

Nakon pola sata čekanja, otvorena su vrata furgona i mi smo čuli povik:

— Izlazi!

Vrata našeg furgona bila su naspram broda te je brod osvetljavao stazu koju je trebalo preći do broda. Po meni, ona nije bila duža od 50 metara. Kada iskočili na pošljunkanu stazu, odmah sam dobio udarac nogom u zadnjicu, zatim su počeli udarci rukama. Moj stric Krsta išao je za mnom. Pokušao sam da pretrčim tu stazu, ali je neko Krsti podmetnuo nogu i on je licem pao na šljunak. Počeo je da više na mene i da psuje. Vikao je da stanem kako bi se on podigao, jer sam mu ja onu vezanu ruku vukao, a levom je držao čebe i stvari, te nije mogao da ustane. Za to vreme ja sam bio udaran i nogama i rukama. Za taj minut video sam i ambijent i ljude koji su nas tukli. Svi su bili krupni, u kožnim kaputima i sa čizmama na nogama. Stajali su u dva reda i mi smo morali proći između njih do broda. Toza je rekao da je to špalir. I bio je pravi, ali krvavi špalir!

Kada sam pomogao koristi da ustane, pretčrao sam i uspeo sam da nesapleten stignem do broda. Na palubi je opet bilo batinaša. Rekao sam Krsti:

— kači za mnom! Nećemo stepenicama.

Ja sam prvi skočio u utrobu broda, a Krsta za mnom. Malo smo se ugruvali, ali to nije bilo ništa prema udarcima koje smo dobijali od pripadnika službe bezbednosti. Ni danas ne znam da li su to bili pratioci iz Beograda ili islednici sa Golog otoka.

Kada smo se našli na podu broda, odmah sam skinuo žicu sa moje ruke i Krsti ostavio žicu neka dokazuje da sam je ja skinuo. Da me je poslušao i da smo se odvezeli u vozu manje bismo batina dobili kod istovara i utovara na Bakru.

Posmatrao sam ostale koji su nailazili. Bio je to stravičan prizor! Izubijani i krvavi, ljudi nisu znali gde da sidu. Vojvodani nikada nisu ni videli brod, a batinaši, koji su stajali na palubi, gurali su ih, bacali u utrobu broda. Dok sam to posmatrao, naišli su i braća Sava i Bora Stojanović. Sava je gurnut u otvor broda, a Bora se čvrsto uhvatio za jarbol i ne pušta ga. Onaj bati naš bije Boru da skoči, ali ovaj ne vidi kolika je dubina utrobe broda pa se drži za jarbol kao za poslednju nit života. Sava je bio obešen za ruku i visio je u utrobi broda. Podigao je glavu viknuo:

— Skoči za mnom! Skoči, dočekaće te utroba.

— Ne smem, Bato.

— Skoči!

U tom momentu batinaš je otvorio Borinu ruku, otrgnuo je od jarbola i obojica su se stropošali u utrobu broda i pali na pod. Bila je to visina od tri-četiri metra.

Tako smo svi nabijeni u taj brod. Valjda nas je bilo 400-500 zatvorenika. Zatvorili su kapke na utrobi i mi smo se, kao rasut teret, nabili jedan do drugoga. Posle dužeg čekanja brod je krenuo. U zoru smo se zaustavili u pristaništu na Golom otoku. Otvorili su kapke broda i mi smo kroz otvor čuli samo neke uvzike. Reči su bile nerazumljive. Mislio sam da nas to drugovi čekaju i da su bučni zbog radosti što će čuti vesti o svojim. Kada je počeo istovar, ja sam video neke krvave ljude. I lice i ruke su im bili krvavi a u zubima su držali noževe. Pomislio sam: pa, ovčice nas poklati! Gde smo mi to došli?! Šta rade sa tim noževima? Kasnije sam utvrdio da su sa njima sekli veze zatvorenici.

Došlo je vreme da i ja izlazim. Otvor broda je bio 3 × 3 metra i mogao sam da vidim samo ono što se dešava na stepenicama broda. U jednom momentu na stepeništu se stvorio čep ljudi su zastali, nabili se jedan na drugog. Ja sam to iskoristio: progurao se do jednog krupnog zatvorenika koji je na sebi imao debelu železničarsku bundu. Uvukao sam se pod bundu, a nje gaova sam obema rukama uhvatio oko pasa. Kako se on probi jao napred prema otvoru broda po stepeništu tako sam i ja ko račao za njim. Tako sam isplivao na palubu broda. Čim sam se našao napolju, video sam i čuo te neartikulisane glasove stanovnika Golog otoka. To nije bila dobrodošlica niti radost što ću videti drugove iz svog kraja i svoje istomišljenike. Njihova lice izražavala su mržnju. Neki su u rukama držali razne tvrde predmete. Svi su u glas vikali:

— Dole izdajnici! Dole petokolonaši! Ua, staljinovci!

Ti glasovi iz hiljada grla i izgled onih koji su se fizički obračunavali sa novodošlim ljudima na lubi broda, stvorili su u meni strah i uverenje da sam se našao u paklu. U tom tra

ženju izlaza i zabuni, našao sam se na molu ispred broda, još uvek držeći za leđa čoveka sa železničarskom bundom na sebi. Ponovo se napravio čep i ja sam izvukao glavu da vidim šta se događa. Na dva metra ispred mene stajali su neki civili. Među njima prepoznao sam potpukovnika Antu Raštegorca. To je bio onaj isti Raštegorec koji je naredio komandantu da me zatvori zbog izveštaja o izvršenom gadanju u Zrenjaninu. Moj komandant puka mi je na zrenjaninskoj stanici, prilikom obilaska bataljona, rekao:

bijaško. Još nisam uspeo ni da zakopčam pantalone, a ni bluzu, kada su ova dvojica počela da me udaraju i guraju prema špaliru, koji je počinjao od apel-placa (prostor za zbornu mesto), pa se, uvijen kao zmija, produžavao gore uz brdo. Nisam mu video kraj. Čim sam video dosta novodošlih zatvorenika izbačenih iz stroja, gde leže nepomično, sinula mi je misao: ovo je kraj!

U takvim situacijama misao brzo radi. Rešio sam da od prvog jačeg udarca padnem dole, pa da i mene izbače iz špalira i odnesu nosilima. Baš tada sam video kako neke toware na no-

— Ti, Herakoviću, tražiš sad demobilizaciju iz Armije kada je naša zemlja ugrožena od socijalističke zemlje. Sada je izlazak iz Armije dezerterstvo, a dezerterstvo znači izdaju!

Kada sam video da je to Raštegorec, shvatio sam da će me ubiti ako me prepozna. Tu, na dva metra ispred mene, ispitivao je jednog zatvorenika ko je, šta je po činu bio u Armiji. Kada mu je ovaj rekao da je iz Makedonije, da je bio pešadijski poručnik i da je demobilisan u tom činu (na sebi je imao čizme i rajtozne sa crvenim rubom sa strane — tako je Raštegorec prepoznao da je bio oficir JNA), svi su se dželati — grupa civila — na uzvik Raštegorca da je ovaj izdao zemlju iako je položio zakletvu, bacili na njega i počeli da ga biju nogama, rukama, pesnicama. Kad je ovaj pao dole, Raštegorec mu je čizmama udario u glavu i gazio po njoj. Krv je liptala, sve ih je iskrvario, čizme, odela, ali su oni nastavili da ga biju sve dok se micao. Stari zatvorenici su ga sklonili sa puta i istovar novodošlih kroz špalir mogao je biti nastavljen.

U međuvremenu, dok se Raštegorec obračunavao sa tim zatvorenikom iz Makedonije, ja sam uspeo da skinem sa sebe oficirski šinjel i da ga bacim kod palube broda. Još dublje sam se zavukao pod železničarsku bundu.

Za vreme zatoja na pristaništu, video sam ispred sebe na 150-200 metara stare zarobljenike postrojene u dva reda, licem okrenute jedne prema drugima. Rastojanje između njih je bilo jedan metar. Svi su se oni drali koliko ih je grlo nosilo. Nastojali su jedan drugog da nadviču i mlatarali su prema nama raznim drvenim predmetima. Jedan je imao u ruci gvozdenu šipku i njome je udarao po novim nesretnicima. Ja sam bio ispod debele bunde i osećao sam tupe udarce, ali me nijedan nije zaboleo. Čovek, koji je vukao i sebe i mene, išao je polako napred, teturao se, ali je išao. Nakon dvadeset-trideset minuta sporog hoda, kolona je stala. Izvukao sam se ispod bunde i video da sam pred kapijom, koja je bila ugrađena u ogradu od bodljikave žice. Video sam da oni koji su prošli kapiju dobijaju staro vojničko odelo — cokule, košulju, kapu, pantalone, bluzu i šinjel. Tada sam izašao ispod železničarske bunde i stupio na plato apel-placa, gde su mi dvojica naredila da svučem svoje odelo i obučem ro-

silu i nose gore uz brdo. Među njima je bio i Spasa Zrnjanin, brat narodnog heroja Žarka Zrenjanina »Uče«.

Krećući se prema gore, ja sam na platou apel-placa napravio 2-3 kruga kroz špalir, stalno se krećući polako i stalno udan iz hiljadu ruka. Taj špalir, sa svojim životinjskim urlicima »Dole izdajnici, reponje, staljinovci, petokolonaši!«, uz stalno podizanje i spuštanje ruku na glave i tela novodošlih, ličio mi je na morsknu nemam koja će me progutati. Stoga sam stalno pogledivao gore, ali iz te petlje, koja ja stvorena u špaliru od ljudskih tela, nisam mogao da vidim izlaz. Dosta sam padao pod udarcima. Zaustavljali su me i pitali za poreklo i šta sam radio. Šta god da sam rekao udarali su me, i to jako. Promenio sam sve profesije — radnik, seljak, poverenik, član komiteta, računajući da me možda neće udarati, ali su oni to i dalje nemilosrdno radili. Da bih mogao brže da se krećem i da me ne hvataju za odelo, prvo sam zabacio bluzu, zatim su mi spale čakšire, zatim sam skinuo košulju, a cokule su same ispale od padanja i vuče ljudi iz špalira. U trećem krugu špalira na apel-placu našao sam se samo u kratkim gaćama, go i bos, a bio je 5. decembar 1950. godine, hladan i kišovit dan. Sada sam brže napredovao kroz špalir, manje sam udaraca dobijao, ali pri kraju trećeg kruga prepoznao me je jedan stari IB-ovac, zatvorenik, i viknuo:

— A, golube, ti si staljinovac!

Udarilo me je tako snažno u pleksus da sam izgubio vazduh i pao. Po glasu sudeći, to je bio Gerasim Pobra živi u Beloj Crkvi. Rešio sam da ne ustajem, kako bi me izbacili iz špalira. Drugi su išli dalje i gazili po meni, svako nastojeći da dostigne vrh Himalaja, jer je kraj bio uz brdo i izlazak gore na vrh za nas je bio vrh Himalaja. U jednom momentu neko od tih, koji su nas dočekali i stalno pevali »Idemo, rušimo stenje od granita i na put se vraćamo partije i Tita«, viknuo je:

— Ovaj je gotov. Bacimo ga u more!

Ja sam to čuo, skočio i nastavio da bežim uz njihove povike: »Sad može da da ide!« Uplašio sam se da me ne bace u more,

jer nisam umeo da plivam, a bio sam i neorijentisan. Tek kasnije sam video da nas od mora deli bodljikava žica. Kada sam bežao, to nisam znao. Borio sam se za glupi goli život. Rešio sam da trčim, stalo da trčim, da ne zaostajem i ne objašnjavam šta po profesiji. Strah je zamenila ljutnja. Opsovao sam im svima majku i rešio da idem do kraja. Iskobeljao sam se iz prstenova špalira u apel-placu i dohvatilo se uzbrdice. Naravno, i dalje su pljuštali udarci, ali rede, jer sam trčao. Negde na pola puta uzbrdice, ispred mene se isprečiše dva starija čoveka. Usporili su mi kretanje, pa sam ih odgurnuo u stranu. Njih sam prošao, ali sam naišao na čoveka koji se nije ni kretao. Bio je star, slab. Svi su ga hvatali i tukli. Biti iza njega značilo je dobiti batine kao i on. One, koje sam obišao video sam sve krvave i izubijane. Ovaj ispred mene nije ništa video od krvi, nego se samo teturao od jednih do drugih ruku u špaliru koje su ga nemilosrdno udarale. Kasnije je određen u baraku broj jedanaest, gde sam i ja bio smetšn, i zvao se Karličić. Bio je profesor. Istog dana našao je stari ekser i kamenom ga je ukucio sebi u teme glave. Odnjet je u bolnicu, šta je dalje bilo sa njim, ja ne znam.

Ja sam zaostao malo za Karličićem, zaletao se, gurnuo ga, pretrčao preko njega i nastavio dalje, ali nikad kraja: stepenice-plato, stepenice-plato, plato. Najzad sam stigao na vrh Golgote. Tu su nas dočekali ti stari dvočlajnaci, koji su navodno revidirali svoje stavove i sad čvrsto stoje na liniji partije i Tita, pa su nam, onako krvavim i izubijanim, potapali glave u burad da nam speru krv. Tako isprani, mokri, neko bos, neko bez bluze, u košulji, neko, kao ja, bez ica, raspoređivani smo po barakama. Jedan od tih pokajnika, koji je ranije najviše vikao i udarao svoje istomišljenike, u svojstvu sobnog starešine odvodio je »novu bandu« u svoju baraku i pod svoju vlast.

Meni je zapala baraka broj 11 i sobni starešina Esad Šabanac, Bosanac. Baraka se nalazila negde na sredini između apel-placa i vrha Golgote. Pred njom je bilo bure sa vodom i svako je morao da u toj hladnoj vodi spere krv sa sebe — i onu usirenu i onu koja curi.

U mojoj prirodni kao da postoje dva bića: jedno, koje se strahovito plaši nepoznatog i drugo, koje, kad to nepoznato nestane, ne preza ni od čega, prihvata stanje tako kakvo je i nastoji da pruži maksimalan otpor tom stanju ili da se izoluje i da bude van toga. Kad sam došao pred baraku broj 11, mene je zahvatilo ovo drugo stanje. Strah je prošao i nastupila je apatija i traženje života van tog stanja. Tada sam bio sposoban da sagledam svu ljudsku podlost i beđu, da vidim da je čovek gori i od životinje.

O, ljudi moji, šta sam sve video! Kako su izgledali novodošli nesrećnici! Bili su tako izubijani da ih ni rođena majka ne bi poznala. U šestoj grupi po redu bio je dvadesetogodišnji sin železničara iz Jasenove, student Stanoje. Bio je visok i lep mladić. Uši su mu bile crne kao mastilo. Visile su kao froncele. Sve te hrskavice koje drže uši bile su polomljene a meso se nadulo kao kad se na mrtvom biću nadme telo. Nos mu je bio loptasta crna masa. Oči kao da nije ni imao. Bile su modrocrne i naduvane. Išao je kao slepac kad ga neko povede za ruke.

Ja sam relativno dobro prošao. Spasila me je železničarska bunda i golotinja. Trčanje je prepolovilo udarce — nisu mogli da me hvataju i zaustavljaju, udarci su bili neprecizni, pljuštali su po ledima, telu, pucali su, ali sam sačuvalao glavu od deformacija. Međutim, ostali su bili izubijani.

Dva-tri sata nakon smeštanja po barakama, naredeno je da sva »nova banda« (tako su nas sad zvali) dode na apel-plac i pokupi stvari koje je u hodu izgubila i da prepozna svoja civilna odela. Kada smo krenuli dole video sam dosta novih zatvorenika. Iz daljine video sam bele čalme — kako da su Indusi — povezane glave, uši i deo glave koji je krvario. I Krsta, moj stric, imao je čalmu. Glava mu je bila razbijena. Kamenko je imao zavoj preko obraza i glave, kao i mnogi drugi, koji su zbog krvarenja morali biti uvijeni zavojima.

Kod broda sam izgubio nov šinjel a na apel placu novo karirano tvid odelo. Nikada ih nisam našao ni dobio. Posle dve godine, kući sam došao u engleskom vojnom šinjelu i nekom starom vojničkom odelu. To je bila šteta koju dugo nisam mogao nadoknaditi, jer su se, po povratku, odela kupovala na bonove — tačke, a pošto ja nisam bio zaposlen, čitave dve godine nisam mogao da se obučem.

U baraci je počela evidencija, upis u knjigu sa svim generalijama. Pored pisara stajala su dva-tri batinaša. Oni su nekada bili članovi KPJ, uhapšeni su zbog otpora politici KPJ i svojim novim ponašanjem dokazivali su da su revidirali svoj politički stav i da su spremni da se bore za liniju partije i Tita. Sada su udarali svakoga ko je davao podatke, nekoga više, nekoga manje, a cilj tih batina je bio da se novodošli utera strah u

kosti kako bi priznali i ono što su u istrazi sakrili. Treba znati da je to imalo efekta i da je 95% zatvorenika zbog straha od batina i bojkota priznavalo i ono što nije imalo nikakve veze sa politikom niti sa njihovom neprijateljskom delatnošću protiv KPJ i njenog rukovodstva. Pomenuti student Stanoje je, pored ostalog, priznao da je kao dečak imao seksualni odnos sa kozom.

Kada sam ja došao na red, pored opštih podataka o svom delovanju na liniji IB-a, rekao sam da sam formirao ilegalnu KPJ i sreski komitet, da sam spremao bekstvo u Rumuniju, da sam bio protiv otkupa, zadruga i ubrzane izgradnje teške industrije. Batinaši, koji su to slušali, nisu mogli da se snadu što neko tako lako priznaje teške grehove. Valjda zbog toga što su smatrali da sam iskren ili što su u meni videli čoveka sa revolucionarnom prošlošću, učesnika NOB-a od 1941, starog komunistu, tek nisu me udarali niti je Esad, sobni starešina, to tražio. Izvukao sam se jeftino jer sam video da svako ko nudi sitne stvari u svom radu na liniji IB-a dobija batine. Ja sam im ponudio krupnu robu i oni su je bez reči otkupili.

Uveče je nastalo »iznošenje stavova« pred kolektivom. Svako ko je bio »nova banda« morao je da na zahtev sobnog starešine izide iz boksa, da stane ledima okrenut zidu i da na pitanja odgovara glasno i jasno. Morao je da ispriča ceo svoj život i život porodice, da »obrađi« period okupacije i odnos prema okupatoru, da oslika sebe u posleratnoj izgradnji i da konkretno iznese šta je radio na liniji IB-a i sa kojim ljudima je to obavljao. Morao je da označi deo neprijateljske delatnosti protiv politike KPJ, koju nij priznao u istražnom zatvoru i da na kraju, u zaključku, iznese da li se kaje za tu delatnost protiv KPJ i da li ponovo usvaja liniju KPJ. Jao onom ko to sve ne iznese ili to iznese konfužno! Za njega nastaje pakao: sa boksa skaču mnogi batinaši koji su došli u ranijim grupama i koji su već revidirali stav; tuku nemilosrdno tog nesrećnika, ponovo ga izubijaju, uz urnebesnu galamu ostalih »Dole, reponja«, »Dole izdajnik radnog naroda«, »Ubi ga!«, »Zgazi ga!«, »Dole peta kolona!«. »Dole staljinovac!« Ti povici odzvanjaju u svim barakama istovremeno a njihov eho odbija se od brda oko logora i u uvali (Dragi) stapa se u jedan gromoglasan zvuk koji preteći, kao nešto nepoznato, prožima kosti novodošlih zatvorenika.

I ja sam došao na red za »iznošenje stava«. Bilo je to trećeg dana. Odmah sam rekao da potičem iz siromašne seljačke porodice, da je moj stric bio komunist i organizator partije u mom kraju, da je kao student, još 1930. godine, prišao komunističkoj partiji, da je zbog svoje delatnosti protiv monarhije i buržoaskog režima bio na robiji u Sremskoj Mitrovici dve godine sa Jovanom Veselinovim i Mošom Pijade, da je bio sekretar OK i član PK KPJ za Vojvodinu i da je poginuo 5. septembra 1941. kao organizator i rukovodilac NOP-a u južnom Banatu, da sam ja član SKOJ-a od 1940, a član KPJ od 1942. godine, da sam aktivno i organizovano od 1941. učestvovao u NOP-u, da sam bio oficir, da sam posle demobilizacije 1948. godine radio u srežu Vršac, a zatim u Beloj Crkvi kao poverenik za nabavke i član biroa sreskog komiteta KPJ, da sam obavljao neprijateljsku delatnost na liniji IB-a, iako se nisam izjasnio za rezoluciju, da sam se suprotstavljao politici otkupa, kolektivizacije sela, da sam napadao Dilasa što po svetu razobličava SSSR kao imperijalističku zemlju, da sam napadao politiku ubrzane industrijalizacije, da sam bio za zatvaranje magacina za snabdevanje rukovodstva komunista da sam bio ubeden da su naši trebali da idu u Bukurešt na sastanak Informbiroa, da sam formirao ilegalnu KPJ i sreski komitet, kao i da sam imao nameru da bežim u Rumuniju.

Kada sam završio, svi su ćutali. Za vreme svog izlaganja nisam bio prekidani niti su izbacivali parole sa galerije. Nastojao sam da sve hronološki objasnim, bez stresa i zamuckivanja. To je delovalo na te isprane mozgove i nisu znali šta da viču protiv mene jer sam u izlaganju zadovoljio njihove norme. Prvi se javio jedan sav čovek, ispečen po licu, sa belim lišajevima po rukama.

— Ja mislim, drugovi, da je Heraković bio iskren u iznošenju svog stava i da bi trebalo da prihvatimo njegov stav.

Kasnije se javio još jedan sa istom konstatacijom. Posle njih, svi su se saglasili i ja sam primljen u kolektiv. Nisam bio bojkotovan. Taj prvi koji mi je drugog meseca spasao glavu i dušu bio je Koprivica iz Crne Gore. Bio je ministar Crne Gore za prosvetu i kulturu. Drugi je bio Danilović Božidar. Bio je ministar u Otavi, u Kanadi.

Svi oni, kojima nije bio prihvaćen stav bojkotovani su. U baraci su bili izolovani u uglu na drugoj strani, na posebnom boksu, prostranom, i njihov broj se kretao od 20 do 30 ljudi u baraci, a to je oko 10% — 15% od ukupnog broja ljudi smeštenih u baraci. Da bi se razlikovali od drugih, bojkotovani zatvorenici imali su na pantalonama prišivenu crvenu traku po dužini ce-log šava. Njena širina je bila do četiri santimetra. To su takozvani »lamposi«. Ta oznaka je nesrećnika stavljala u položaj roba:

svako je mogao da ga udara bez ikakvog razloga i naziva ga bandom; svako je mogao da mu odredi bilo koji posao i on je morao da to radi, i to stalno da radi. Ako nije bio posla, onda je pod stražom drugog zatvorenika udarao kamen o kamen i tako pravio sitan šljunak. Zvanično, za bojkotovanog je bio poseban režim. Prvo, pri odlasku na politički čas po podne svi oni su sabijani u čošak, sa glavom oborenom na dole. Čuvao ih je jedan revidirac i udarao letvom ili lenjirom po glavi onoga ko bi se usudio da, stojeći, podigne glavu gore. Uveče, kada se ide na spavanje, svaka baraka organizuje ispred svog kruga špalir koji se završava u predvorju barake, pa ti bojkotovani svako veče bivaju propušteni kroz taj špalir, udarani nogama i rukama, uz povike »Ua, banda«! »Dole reponje«! »Dole izdajnici«! Te svake večeri rade svih 18 baraka, tako da ti nesretnici, ako ne trče brzo, dobiju od 150—200 kažnjenika udarce koji često imaju i teže posledice. Meni je udarac jednog pekara iz Dalmacije izbio polovinu zuba desne vilice. Dan tih bojkotovanih počinjao je sa ustajanjem noću i dežurstvom kod kible. Pred svakom barakom bila je velika drvena kibla u koju su zatvorenici noću vršili malu nuždu. Od 20 časova uveče pa do 6 ujutru kibli su čuvali bojkotovani kažnjenici. Na svaka dva sata budio ih je dežurni barake i terao da pognute glave nad kiblom dežuraju. Ako to odbiješ, onda te dežurni dobro izmlati i sutra te posebno zbog toga »propusti kroz stroj«, i to je dodatni obrok od 150—250 udaraca.

vari zemlja ili kamenje ili umešani cement ili pesak. Nošenje takvog tereta bilo je veliko opterećenje i za zdravog, fizički jakog čoveka. Slabotinja, kakvi smo mi bili (sa 800—1200 kalorija dnevno), takav teret ne može da izdrži više od sat ili dva, a posle nastaje pakao, mučenje — tuča, i menjanje odmornog partnera a bojkotovani je uvek isti.

Kada se završi rad od 6 do 14 časova, »banda« kupi tragače i alat, nosi ih u žicu, baraci donosi vodu i hranu do 16 časova. dok svi ostali odmaraju bojkotovani rade. U 16 časova, kada počinje politički čas, ponovo ih proteraju kroz stroj. Jedno vreme je stroj bio i u 16 i 20 časova, a kasnije samo u 20, pred spavanje. I na političkom času oni stoje u čošku dva sata dok ostali sede u boksovima. Tako svaki dan! Čikam ja sad bilo koga ko neće da veruje da sam za vreme dok sam bio bojkotovani došao na 38. stroj i išao četvoronoške, ali me je tog fizički i duhovno ponižavajućeg položaja za tri meseca spasao Koprivica. I sada sam mu zahvalan na tome.

U barakama smo bili smešteni u boksove. To su ležajevi od dasaka koji su podignuti na tri sprata. Plato jednog sprata primao je po 50—70 zatvorenika, koji bi ležali jedan do drugog, uz okrenute glave u glavu, dakle: dva reda po 25—30 zavorenika na jednom spratu, pod glavom ništa, preko sebe jedno čebe.

Posle šest dana, kako je bio običaj i zakon, ja sam se javio na raport isledniku UDB-e za Vojvodinu. Otišao sam na videnje

Koliko će glava visiti nad kiblom zavisilo je od dežurnog u baraci. Ako je to bio neki za koga smo govorili »Ovaj je prevario babicu«, onda je dežurni često obilazio kibli i glava je morala da udiše mokraću čitava dva sata, a ako je bio neki čovek dobar i kulturni ili kao Danilović i Koprivica, onda je bio dalje od kible i bez spuštene glave.

Preostali deo bojkotovanih u toku noći buđen je u tri sata da ide po kazane, da ih pere i da u pet sati donese kulju, palentu, za doručak ili je deo tih nesrećnika tokom cele noći istovarivao brod. Dolazila je razna roba, cement u rasutom stanju, namirnice.

o obavljenom doručku, »banda« je imala poseban tretman — nije išla u stroj i na rad sa ostalima već ih je kažnjenik brigadir ili neki aktivista (revidirani) vodio napred da uzmu alat — lopate, pijuke, ćuskije, pajsere, tragače — male i duple — i nose ga na radilište. Kada se tamo rasporede alat, onda »banda« dobije nekog mladog i jačeg revidirca i nastaje jurnjava po radilištu. Ovaj brzo ide dotle da iz bojkotovanih istera i poslednji atom snage. Kada on padne, onda ga revidirac bije letvom ili pesnicama, podigne ga i nastavi da ga gura dole da nosi tragač. Po pravilu, bojkotovani su morali da imaju dupli tragač. To je sanduk sa po dve ručke napred i iza i u njega se to-

i upoznavanje. Njihova zgrada bila je na drugom kraju ostrva, van logora, van žice. Kada je na mene došao red, u kancelariji islednika video sam poznato lice u uniformi kapetana UDB-e. Bio je to Petar Palkovljević Pinki, brat narodnog heroja Pinkija. Petar je sa mnom bio u 16. četi. Bio je pomoćnik komesara čete a ja delegat voda. Spavali smo krevet do kreveta i živeli kao braća. Kada me je ugledao, ustao je od stola, prišao mi, pružio mi ruku i začudeno me upitao:

— Golube, šta ćeš ti ovde?!

— Eto, dogodilo se i meni. U civilu nisam mogao da prihvatim one uslove rada, pa su me otkup i prisilne zadruge doveli ovde.

— Dobro, Golube, šta je bilo bilo je. Ti si ovde osuđen na dve godine, i to će proći. Vladaj se kako treba i biće sve u redu.

Zatim me je pitao imam li šta da tražim. Rekao sam mu da sam bos i da mi ne daju cigarete. Delili su dva komada dnevno. On je napisao na cedulji sobnom da mi daju odmah opanke (oni su bili dobri za oštar kamen jer su bili od gume — kožna cipela je za tri dana bila krpa na tom kamenu) i cigarete. Tako sam, na sreću, naišao na Pinkija, koji me je ostavio na miru dva meseca. Posle toga, on je bio povučen i na njegovo

mesto došao je neki Petrović »Japan« i čim je on došao ja sam stavljen ponovo pod istragu.

Za ta dva meseca radio sam na izgradnji platforme i cisterne za kišnicu. Na Golom otoku nije bilo vode, pa je ona donošena. Da bi se ublažila nestašica, mi smo popločavali brdo iznad logora kamenim pločama, a u podnožju smo gradili veliku cisternu od 3.000.000 litara vode, koja će, kad pada kiša sa platio, prihvatiti tu kišnicu.

Prvih dana ja sam radio dobro i nastojao sam da ne zapnem za oko revidircima i brigadirima. Trećeg dana nošenja tragača sa peskom i kamenom, moje ruke su bile sve u krvavim plikovima. Svaki zglavak prstiju i šake imao je po plik iz kojeg je curila sukrvica. Više nisam mogao hvatati tragače rukama, već sam iznad šake maramicom i kanapom vezivao omču i nju kaćio na tragač. To je sprećavalo cirkulaciju krvi pa je brigadir, videći to, zabranio nošenje tih podvezica na rukama. Četvrti dan me je odredio da na cisterni maljem nabijam beton u šalung. Kako se izruči tragač betona ja ga rasturim i nabijam sa tim nabijačem. Radio sam intenzivno kad mi se približi jedan kažnjenik i zapita:

— Ti si VI grupa?

Na moj potvrđan odgovor, zapita me:

— Odakle si?

— Iz Bele Crkve. Iz Banata.

— O, pa mi smo zemljaci! ja sam iz Sombora.

Kada sam mu rekao ko sam i šta sam bio, rekao mi je: — Ja sam Jozo Gavranović. Bio sam pomoćnik javnog tužioca u Somboru. A ti, moj zemljače, mnogo brzo radiš. Tako nećeš izdržati svoje dve godine. Smanji malo, zemljače! Ni tvoj de da nije na kuluk ostavio kožu pa nemoj ni ti.

Nakon toga se udaljio i ja sam osetio da u onoj razjarenoj gomili, koja nas je dočekala letvama i toljagama, ima i ljudi koji govore »da se vraćaju na put partije i Tita« a da su u duši, u stvari, ono što su i bili. Sutradan sam pitao Tihomira Tokina (on je bio V grupa, stari komunista iz Vršca a saradivao je u KPJ sa mojim stricem u vreme stare Jugoslavije) kakav je taj Joz. Tiho mi je odgovorio:

— Pa, Joz nije loš čovek, ne boj se njega.

Od tada sam se držao Gavranovića i tempo rada podešavao prema Tozinom tempu. Često mi je govorio :

— Na Golom otoku postoje laki i teški radovi, postoji glad a postoji i hrana. Treba voditi računa da se uvek nadeš prvi kod uzimanja tragača i da uzmeš plitak, ne dupli — time pola snage čuvaš. Kod betona hvataj se kantę i polivaj onima koji premeću šljunak. Kod kazana budi zadnji — gušća je hrana na dnu. Javlaj se za donošenje kazana — kod kuhinje ćeš uvek nešto dobiti za jelo ili ćeš moći da ukradeš. Kod istovara namirnica javi se dobrovoljno — i tamo ćeš moći nešto dignu. Na bluzi, u unutrašnjoj strani, saši džepove sa obe strane, i to tako velike da možeš i malo dete u njih strpati. Čuvaj se ovih batinaša. Ne izlazi im na oči. Ako treba gde da obitavaš a ti se muvaj oko klozeta, jer je tamo najmanje kontrole. Čuvaj se revidiraca koji su pameću sada pametniji i od pape. Ako budeš usvojio ove moje reći, preživećeš Goli otok.

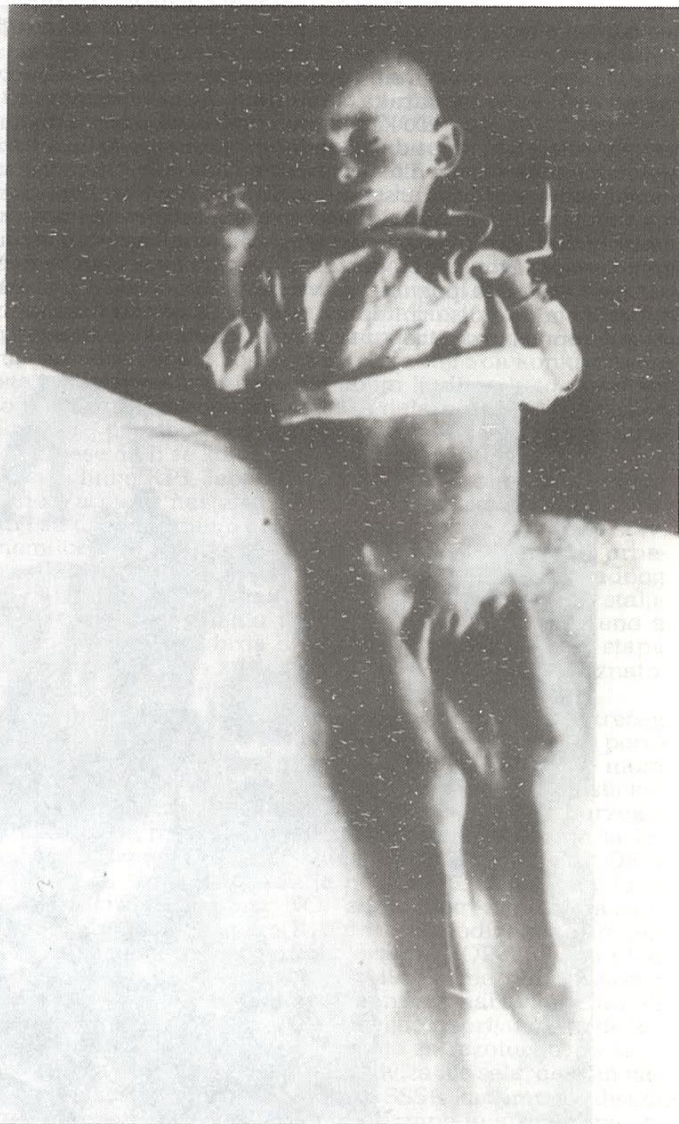
Tih reći sam se uvek držao. Joz je bio otvoren čovek. Kao »musliman«, slabotinja, jedno vreme je radio na čišćenju repe za ishranu zatvorenika. Mogao je da jede repu, ali nije smeo da daje drugima. Vremenom mu je repa postala bljutava pa je ukrao soli i za kaznu ga baciše na tragač i na rad u stroju. Joz nikada nije imao cigarete, jer svoje dve brzo popuši, pa je kupio pikavce i bio je po tome poznat na celom Otoku. Često je zbog toga proterivan kroz stroj. Sutradan ga ni njegova majka ne bi poznala onako izubijanog i modrog. Često mi je govorio:

— Nije to ništa, zemljače, ovo je sve za ljude.

Nastavio bi i dalje da skuplja čikove od duvana. U stvari, teško je bilo naći čik jer su zatvorenici pušili jednu cigaretu (»Dravu«) i po pet puta: zapali je, povuče dva—tri dima, pljune u šaku i ugasi je. To se nastavlja. Šesti put je stavi u muštiklu i kad povuče poslednje dimove snaga otrova se oseti u crevima. Joz je te čikove skupljao i od islednika. Kad god je neki film ili pozorišna predstava, na apel-placu se ispred bine postave klupe. U prvim redovima su sedeli oficiri UDB-e i milicioneri. Joz se uvek nade blizu njih i pokupi pikavce, tako da si uvek od njega mogao da dobiješ cigaru. Kada ni batine nisu pomogle, onda su ga pljuvali i vredali zbog toga. Ceo stroj, po nalogu islednika naše barake, morao je da pljuje Jozu ili da ga na konferenciji vreda: on je ništavilo, nikada nije bio komunista, spustio se tako nisko, gde mu je dostojanstvo, i ti si bio tužilac! Reći pogrda upućivane su njegov račun a Joz im je u četiri oka govorio:

— Vi ste svi banda dvoličnjaka. Pljujete me i vredate a u četiri oka tražite od mene da povučete dva dima! Pravite se da vam je dosta dva komada cigareta dnevno, a od mene posle tražite pikavce!

Tako su islednici i revidirci terali svoje a Joz svoje. Jednog dana, da bi utvrdili kako Joz radi svoj posao a da ga niko ne vidi kad uzme čik od cigarete, islednici su (njih dvojica i jedan milicioner) zaustavili Jozu i razgovarali sa njim. Pri tom su pušili sva trojica i bacili krupne čikove. Od Joz su očekivali da im kaže kako to neprimetno uzima čikove, ali je on uvek tvrdio da on to ne radi. Kada su islednici otpustili Jozu i pogledali dole, čikova nije bilo. Vratili su ga nazad, pretresli i u unutrašnjem džepu našli njihove čikove. Tada im je Joz rekao:

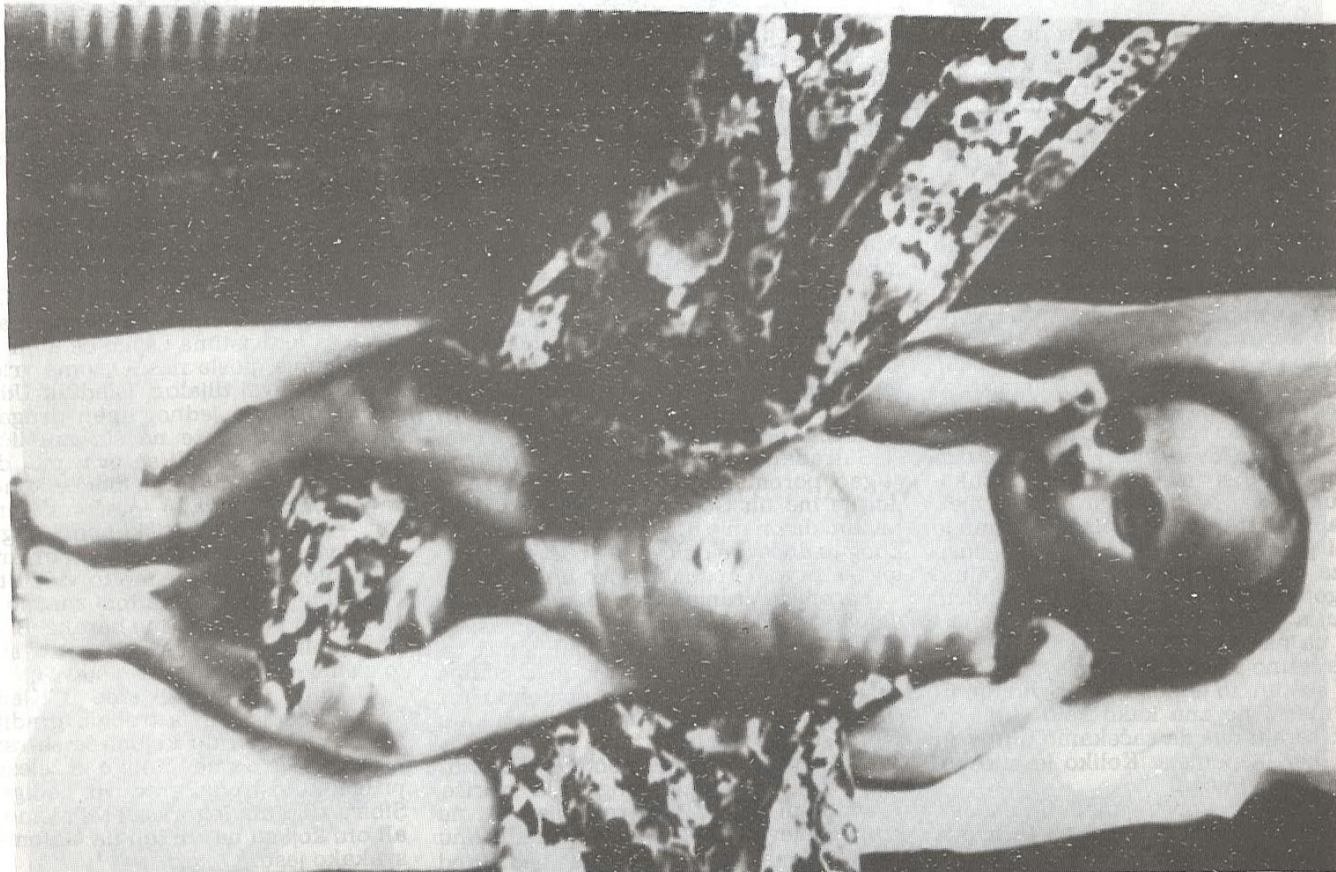
— Mi smo pričali. Za to vreme ja sam sa ramena pustio dole bluzu, sagao se za bluzu i sa njom pokupio čikove, jer su bili pod bluzom. Otkrio im je tajnu, ali mu oni nisu ništa učinili. Pustili su ga da ode sa čikovima.

Joz mi je pomagao da se snađem u toj ludnici na Golom otoku, a kasnije sam »prohodać« i »odrastao« i sam sam se bri- nuo za svoj opstanak.

Za proterivanja kroz stroj čuo sam od Dožića. Stamatović to nije znao. Bio je prva grupa, i ti špaliri su bili pravljani samo od udbovaca kod broda. To je trajalo sve do III grupe. Prva i druga grupa su slabo radile, lomile su alat, sakrivala je po kamenju. Milicija je morala da traži alat, jer sutradan nisu imali čime da rade. Bilo ih je oko 400 zatvorenika u drvenim barakama. Većina ih je spavala na otvorenom polju jer nisu hteli sebi da sagrađe barake. Na političkim časovima branili su svoje stavove, koji su bili na liniji IB-a i polemisali sa politikom KPJ. Onda je između II i III grupe ubačena jedna grupa iz Bosne i Hercegovine, njih oko 150, koja je bila sastavljena od zla oca i od gore majke — grupa batinaša sa toljagama i gvozdenim šipkama. Kako su došli, njih po 20-30 upadali su u barake i nemilosrdno tukli starosedeoce. Bilo je porazbijanih glava, osakacenih ljudi. Ovi su svakodnevno upadali i tukli. Zaštite nije bilo niotkuda, a sami se nisu snašli da se organizuju i pruže otpor. Za par dana uterali su im strah u kosti i onda ih razmestili po barakama da tako prisilno izmene svoj politički stav. Razbili su njihovo jezgro. Pod batinama počelo je raslojavanje. Jedan po jedan odricali su se svog političkog ubedenja, osuđivali politiku

Kominforma i povećavali to jezgro. Onih 30-40, koji su ostali tvrdokorni i pružali politički otpor, bačeno je u bojkot i kao »banda« svakakvim predmetima. Tako je III grupa dobila špalir i bila dočekana po propisu a to se nastavilo sve do IX grupe. Najžešći doček imale su V, VI i VII grupa. Tada je na Golom otoku bilo najviše zatvorenika, uslovi života su bili tako teški da su po-

proterali Džugašvilija, tražeći od njega da se odrekne svojih boljševičkih ubedenja. Kada on to nije hteo, toliko su ga tukli i terali kroz stroj da je na nosilima odnet u bolnicu. Pošto je izdržao tolike batine i nije se odrekao svojih ubedenja, partija mu je ilegalno ime Koba zamenila u Staljin. Tih reči moga strica setio sam se kada sam video onoliko špalir i dobio onoliko batina pri dolasku na Goli otok. Znači, Ranković je znao za taj metod

jedini ljudi bili spremni da ubiju i svoju rođenu majku samo da bi se izvukli odatle. Pričali su mi ljudi da je Voja Munčan, »bosiok« iz Krušnice (neki naš dalji rođak; zbog psovanja maršala Tita u pijanom stanju oteran je na Goli otok), bio jedan od najpoznatijih batinaša na Golom otoku. Ljude je tukao čim bilo — letvom, šipkom, pesnicom; terao ih je, na tragaču, da trče i nose kamen i pesak. Reču, da bi izvukao pijanu glavu gazio je ljude. Takvih je lumpenproletera bilo dosta na Golom otoku. U mojoj baraci bio je neki bokser »Žučka«. Kažu da je u toku okupacije pod batinama pristao da radi za Gestapo u Beogradu. Na Otok je doveden u VI grupi. On je tukao ljude. Kada nekog udari ovaj se više ne diže. Iz prve ga nokautira. Takvi su na Golom otoku vodili kolo. To su bili ljudi koji su imali putera na glavi, ustaše, balisti, i da bi se opravdali ili izvukli — oni su svakodnevno tukli zatvorenike.

Inače, u okviru logora u žici mi smo imali samoupravu. Sva organizacija je ležala na sobnim starešinama. To su bili ljudi koji su iskrenim priznanjem ostavili politiku IB-a i radom i batinanjem drugova dokazivali vernost upravi logora. To bezakonje prema ljudima nametnula je uprava logora. Bilo ih je više: Damjanović, Bulatović, Bugarčić, Ante Raštegorac. Dovodeći onih 150 batinaša iz Bosne i Hercegovine, sobne starešine su u logoru proširile to bezakonje, izmišljajući nove načine ponižavanja i fizičkog mučenja.

Jednom sam (1938. godine) pitao svog strica Savu zašto pored napisa na slici Soso Džugašvili piše i Staljin i šta ta reč znači. On mi je odgovorio da STALJ na ruskom jeziku znači čelik, da je Džugašvili bio teran u progonstvo u Sibir i da je carska Ohrana (tajna policija) u jednoj tvrđavi organizovala špalir od kriminalaca i policije-kozaka i da su kroz njega nekoliko puta

mučenja, čuo je od samog Staljina ili Beriže pa, pošto je nas sve svrstao u staljinovce — neprijatelje, napravio nam je špalir koji će ući u anale neljudskog ponašanja prema čoveku. Tog stroja sam se plašio i stalno sam pokušavao da o njemu nešto saznam u razgovorima prilikom šetnje u belocrkvaškom zatvoru od Stamatovića, ali on to nije znao. Bio je u I grupi na Golom otoku, i to šest meseci.

Znao sam odakle je uzet pelcer za špalir, ali na otoku nisam mogao da utvrdim odakle potiče sistem bojkota. To sam saznao 1978. godine iz Čolakovićevih »Kazivanja o jednom pokoljenju«. U tim knjigama Rodoljub Čolaković navodi da je još u Parizu, zbog saradnje sa Gorkićem, udaljen iz KPJ i da mu je tada Tito rekao da je to privremena mera. Kada je došao u Beograd i pokušao da dode u dodir sa rukovodiocima KPJ, oni su ga svi izbegavali čak i na ulici. Lola Ribar, njegov stari poznanik, prolazi pored njega i neće da mu se javi. Tražio je odgovor šta se to desilo i Lola mu je rekao da po narednju Milovana Đilasa svi treba da ga bojkotuju, da ne razgovaraju sa njim, da mu se ne javljaju, da ga ne primaju u kuće, jednom reču, da ga bojkotom isključe iz društva.

Tada mi je sinulo u glavi. Znači, Đilas, taj revizionist radničkog i komunističkog pokreta uneo je sistem bojkota.

Na Golom otoku svi bojkotovani stavljani su van društva, zajednice i sa njima je mogao svako da radi šta hoće. Pored toga, došao sam do saznanja da nad nama nisu orgijali samo Ranković i Stefanović, već su tu i prsti Đilasa, tada člana politbiroa CK KPJ i ideologa partije. Znači, obračun sa nama, gaženje ljudskog dostojanstva i fizičko uništenje nije vršio Ante Raštegorac sam po svojoj volji već je u tome imao udela vrh partije, rukovodioci tadašnje politike. Kada sam to shvatio, znao sam da ću dugo biti izdajnik i neprijatelj svog naroda.